

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Filologie – románské jazyky

Vlastimil Rataj

**Andská španělština jako produkt kontaktu
s kečuánštinou a ajmarštinou**

**Andean Spanish as a product of contact
with Quechua and Aymara**

Teze

Disertační práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

2014

Andská španělština je varianta španělštiny, která se používá v horských oblastech Jižní Ameriky, od jižní Kolumbie až po severozápadní Argentinu. Nejvíce mluvčích je v Peru, v Bolívii a v Ekvádoru. Tato práce je zaměřena na jihoperuánskou andskou španělštinu (Cuzco), zmíněny jsou však i hlavní odlišnosti i podobnosti s jinými variantami.

Andská varianta španělštiny byla silně ovlivněna místními indiánskými jazyky, kečuánštinou a ajmarštinou. Tyto vlivy se projevují ve všech jazykových plánech. Nejedná se však o etnolekt místního bilingvního obyvatelstva, ani o přechodné jevy, které se objevují u bilingvních mluvčích během učení se španělštině, ale o místní variantu (dialekt), kterou používají i mluvčí monolingvní ve španělštině. Je třeba rozlišovat bilingvní španělštinu, která je indiánskými jazyky více ovlivněna, od andské španělštiny, která s bilingvní španělštinou sdílí jen některé rysy, a tyto rysy se objevují i u monolingvních mluvčích těchto oblastí. Vzhledem k migraci do velkých měst také některé rysy pronikají do jiných variant místní španělštiny. U mluvčích s vyšším vzděláním může také andská španělština alternovat s místním (národním) standardem.

V této práci navazuji na práci diplomovou, *La influencia del quechua en el español andino*, obhájenou v roce 2006 na Masarykově univerzitě v Brně. Tentokrát se zaměřuji výhradně na morfosyntaktické vlivy na základě kvalitativní analýzy dat získaných během dvou pobytů v Peru. Cílem práce je zdokumentovat a popsat vybrané morfosyntaktické rysy typické pro andskou španělštinu jižního Peru, které jsou pravděpodobně výsledkem transference z kečuánštiny (nebo ajmarštiny).

Práce je rozdělena, vedle úvodu a závěru, na čtyři kapitoly. V úvodní části jsou uvedeny základní informace o andské španělštině, definice některých pojmů z kontaktové lingvistiky a popis metody sběru a zpracování nahrávek.

První kapitola je věnována latinskoamerické dialektologii, se zaměřením na andské oblasti. Vedle Canfieldova popisu výslovnosti španělštiny v andských zemích je nejvíce místa věnováno klasifikaci peruánské španělštiny podle Caravedové (1992), která rozlišuje pobřežní, andskou a amazonskou španělštinu a souběh těchto variant v Limě, kam přechází i některé rysy typické pro andskou španělštinu.

Další část je věnována základním datům o indiánských jazycích v Andách, dialektální klasifikaci kečuánštiny a ajmarštiny a jejich historickému vývoji v souvislosti se sociolingvistickými otázkami.

Následuje přehled kečuánské gramatiky, se zmínkami o hlavních odlišnostech v ajmarštině, která je zároveň srovnávána se španělštinou. Výklad vychází z kečuánské morfologie, resp. dělení kečuánských sufixů na jmenné, verbální a nezávislé a větné. Jednotlivé gramatické kategorie nominálního a verbálního systému, vyjadřované v kečuánštině a ajmarštině sufixy, jsou srovnávány se stejnými či obdobnými kategoriemi ve španělštině, je poukazováno na přítomnost či absenci kategorií v andských jazycích nebo ve španělštině. Nezávislé sufixy jsou srovnány se španělskými příslovci s podobným významem či funkcí, větné sufixy odpovídají ve španělštině spíše syntaxi, aktuálnímu větnému členění, modalitě apod., jsou zde zařazeny i některé jevy přesahující hranici

určitého systému nebo vyjadřované v kečuánštině analyticky. Samostatná část je věnována i fonologii a obecné charakteristice těchto jazyků.

Hlavní část (4. kapitola) pojednává o vybraných morfosyntaktických rysech andské španělštiny, které jsou výsledkem transference z místních indiánských jazyků. Zmíněny jsou některá data z dostupných prací o andské španělštině, i v jiných andských regionech, jev je porovnán s podobnými strukturami v kečuánštině, aby bylo možné prokázat, zda se vliv indiánských jazyků skutečně projevuje. Příklady jsou z korpusu získaného během terénního výzkumu.

Tato část se skládá z osmi podkapitol, rozdělených jednak podle ovlivněného slovního druhu, jednak podle typu ovlivněné gramatické kategorie. Podkapitoly věnované porušování shody, duplikacím, redundantnímu používání nebo vynechávání určitých jazykových jednotek se týkají především nominálního systému, samostatné podkapitoly jsou však věnovány klitikům, slovesům a evidencialitě. Ostatní pojednávané rysy andské španělštiny (např. sémantické vlivy, vyjadřování vlastnictví či slovosled) jsou zařazeny do poslední podkapitoly.

V nominálním systému je zřejmě nejvýraznějším jevem zjednodušení gramatické kategorie rodu, částečně i čísla. Zatímco shoda bývá u přívlastků a determinantů dodržována, u jiných větných členů, vzdálenějších od slova, podle kterého by měla být vybrána forma pro určitý rod a číslo, se mnohdy používá bezpříznakově mužský rod, méně často i jednotné číslo. Maskulinum lze považovat za bezpříznakové

především z toho důvodu, že použití feminina a/nebo plurálu ve vztahu k maskulinu či singuláru je velmi řídké. Nejčastěji se bezpříznakové formy vyskytují u klitik, předmětů, jmenných přísudků a doplňků. Jevy týkající se redundancí, duplikací a elizí se týkají především klitik, předložek, spony a posesivních determinantů.

Verbální systém se v andské španělštině z větší části restrukturoval tak, aby mohla být gramaticky značená evidencialita (zdroj informace). Jedna podkapitola je věnována odlišnému používání způsobů a časů. V andské španělštině došlo k omezení používání subjunktivu a jeho složených forem, místo kterého bývá používán často jednak indikativ, jednak kondicionál (došlo tedy k rozšíření jejich funkcí). Slovesné časy se používají odlišně od standardní španělštiny jednak v souvislosti s evidenciálním systémem, jednak s odlišným chápáním časového kontinua u mluvčích andských jazyků. Aktuální přítomné děje se často vyjadřují progresivní formou, prostý přítomný čas se naopak někdy může vztahovat k ukončeným dějům.

Evidencialitě je věnována samostatná podkapitola, s vlastním úvodem pojednávajícím o evidencialitě a jejích odlišnostech od epistemické modality. Po souhrnu vyjadřování evidenciality v kečuánštině jsou probrány formy andské španělštiny, které vyjadřují gramatickou evidencialitu: syntetické futurum pro inferenciální evidencialitu (úsudky), pluskvamperfektum pro nepřímou (informace z druhé ruky, mirativní extenze ad.) a formy slovesa *decir* „říci“ pro reportativní evidencialitu. Závěrem jsou tyto formy zařazeny do evidenciálních subsystémů.

Poslední podkapitola hlavní části pojednává o rozšíření významů nebo funkcí některých sloves, zřejmě nově popsaný rys je zde forma *anda* s příkazy, jehož funkce není pouze zdůrazňovací (pobídka), ale implikuje také, že činnost má být vykonána jinde, tj. adresát musí nejprve někam odejít. Vyjadřování vlastnictví souvisí jednak s častějším používáním osobních zájmen a jmen s předložkou *de*, včetně vazeb se slovesy *ser* nebo *haber*, jednak posesivní konstrukcí typu *su libro de Juan*. Části této podkapitoly jsou věnovány i častým zdrobnělinám, příslovečným částicím, které mají v andské španělštině rozšířené funkce, a pořádku slov (réma, často předmět nebo jmenný přísudek, na začátku věty).

V závěru práce jsou probrané rysy shrnuty a rozříděny podle typu transference; rozlišována je přímá a nepřímá transference, rozšiřování či zužování funkcí určitých kategorií či forem. Probrané jevy andské španělštiny jsou pak rozříděné vypsány v přehledu, který zde následuje.

Data získaná při výzkumu budou pravděpodobně zpracována i kvantitativně (je třeba přepsat část nahrávek a všechna data anotovat) a výsledky budou publikovány v budoucích pracích. Kvantitativní analýza by mohla zpřesnit některé nejasnosti ohledně funkcí a frekvence používání některých forem a konstrukcí.

A. NEPŘÍMÉ TRANSFERENCE

A1. Různé změny frekvence používání

formy pro vyjádření rozkazu

perfektum a préteritum

A2. Zvýšení frekvence nebo retence

deminutiva

rozlišování pádu

omezení restrikcí pro používání klitik

zájmová a benefaktivní klitika

posesivní determinanty v kontextech, kde bývá určitý člen

některé předložky

kauzativní hacer

osobní zájmena s de místo pos. determinátorů, zájmen či adjektiv

pořádek slov: tematizace

perifrastické futurum

estar + gerundium

gerundium s významem současnosti

gerundium v subordinacích

decir que apod. pro reportativní evidencialitu

přímá řeč

A3. Snížení frekvence nebo zánik

omezení restrikcí pro používání klitik

některé předložky

subjunktivy

složené gerundium

nepřímá řeč

futurum pro budoucí děje bezpříznakově

pluskvamperfektum pro předčasnost v minulosti

B. PŘÍMÉ TRANSFERENCE

B1. Expanze (gramatikalizace): přidání nebo získání nové funkce

querer pro bezprostřední děje (omezené použití)

hacerse pasivizující

saber jako soler (?)

anda

přísluvečné částice

indikativ (přebírá funkce subjunktivu)

kondicionál (přebírá funkce subjunktivu)

prézens pro minulé děje

gerundium s perfektivním významem

futurum pro inferenciální evidencialitu

pluskvamperfektum pro nepřímou evidencialitu a mirativitu

dice a dizque pro reportativní evidencialitu

diciendo (strategie)

B2. Simplifikace (lexikalizace): ztráta některé funkce

bezpříznakové maskulinum

bezpříznakový singulár

elize klitik přímého předmětu s klitiky pro nepřímý předmět (?)

ztráta nebo omezení posesivního významu určitého členu (?)

omezení funkcí subjunktivu

B3. Restrukturace systémů

opozice rodu (maskulinum je bezpříznakové)

systém přeložek

systém slovesných časů (čas/evidencialita/modalita)

systém slovesných způsobů (evidencialita/modalita)

B4. Syntaktické kalky: nápodoba syntaktické struktury

duplikace ya (možná i klitik)

haber de, ser de jako tener

posesivní konstrukce

pořádek slov: rematizace

C. SÉMANTICKÉ KALKY: přidání nového lexikálního významu

---

decir jako pensar

saber jako soler (?)

Výběr použité literatury

- ADELAAR, Willem F. (2007): *The languages of the Andes*. (With the collaboration with Pieter C. Muysken.) Cambridge: Cambridge University Press.
- AIKHENVALD, Alexandra (2004): *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- ALENCASTRE, Andrés (1976): „Interacción idiomática castellano-quechua“. In *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romane*. Québec: Laval, Vol. II, 1027–1037.
- CALVO PÉREZ, Julio (1996): „Pronominalización en español andino: ley de mínimos e influencia del quechua y del aimara“. *Anuario de Lingüística Hispánica*, 1996–97, XII–XIII, 521–543.
- CALVO PÉREZ, Julio (2000a): „Partículas en el castellano andino“. In CALVO PÉREZ, Julio (ed.): *Teoría y práctica del contacto. El español de América en el candelero*. Madrid / Frankfurt a. M.: Iberoamericana / Vervuert, 73–112.
- CALVO PÉREZ, Julio (2000b): „Lengua aimara y evaluación de préstamos en el español de Bolivia“. *Lexis*, XXIV, 2, 339–354.
- CALVO PÉREZ, Julio (2001): „Caracterización general del verbo en el castellano andino y la influencia de la lengua quechua“. In FERNÁNDEZ, Teodosio – PALACIOS, Azucena – PATO, Enrique (eds.): *El indigenismo americano*. Madrid: Ed. de la Universidad Autónoma de Madrid, 111–129.
- CANFIELD, Delos Lincoln (1988): *El español de América. Fonética*. Barcelona: Crítica, [1981¹].
- CARAVEDO, Rocío (1992): „Espacio geográfico y modalidades lingüísticas en el español del Perú“. In HERNÁNDEZ ALONSO, C. (ed.): *Historia y presente del español de América*. Valladolid: Junta de Castilla y León, Pabecal, 719–741.
- CARAVEDO, Rocío (1996): „Pronombres objeto en el español andino“. *Anuario de Lingüística Hispánica*, 1996–97, XII–XIII, 545–567.
- CERRÓN-PALOMINO, Rodolfo (2003): *Castellano andino*. Lima: Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- CUTTS, Penelope J. (1973): *Peculiarities of Andean Spanish. Department of Puno (S. E. Peru)*. S/L: University of Salford.
- ESCOBAR, Alberto (1976): „Bilingualism and Dialectology in Peru“. *Linguistics*, 177, 85–96.
- ESCOBAR, Ana María (2000): *Contacto social y lingüístico. El español en contacto con el quechua en el Perú*. [Lima:] Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú.

- FEKE, Marilyn Suzanne (2004): *Quechua to Spanish Cross-Linguistic Influence among Cuzco Quechua-Spanish Bilinguals: The Case of Epistemology* [online]. PhD. Dissertation. University of Pittsburgh.
<http://d-scholarship.pitt.edu/7701/1/fekems_etdPitt2004.pdf> [cit. 29/1/2013].
- GODENZZI, Juan Carlos (1986): *Lengua y variación sociolectal: El castellano en Puno*. Puno: Universidad Nacional del Altiplano / Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit. (Documentos de trabajo del área de lingüística andina y educación, 1, N° 5.)
- GRANDA, Germán de (2001): *Estudios de lingüística andina*. Lima: PUCP.
- HABOUD, Marleen 1998: *Quichua y Castellano en los Andes Ecuatorianos. Los efectos de un contacto prolongado*. Quito: Abya-Yala/EBI-GTZ. Viz též recenze a abstrakt v češtině od V. Rataje publikované v *Ethnologia Actualis Slovaca*, 12, 1/2012, s. 141–165.
- KANY, Charles Emil (1962): *Semántica hispanoamericana*. Madrid: Aguilar.
- KANY, Charles Emil (1969): *Sintaxis hispanoamericana*. Madrid: Gredos [1945¹, 1951²].
- LEE, Tae Yoon (2000): *La influencia morfosintáctica de las lenguas amerindias en el español americano. Desde la perspectiva de la lengua quechua*. [Tesis doctoral, Madrid 1997¹.] Madrid: Ediciones clásicas.
- MENDOZA, José G. (1991): *El castellano hablado en La Paz. Sintaxis divergente*. La Paz: Talleres gráficos de la Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, Universidad Mayor de San Andrés.
- MERMA MOLINA, Gladys ([2008]): *El contacto lingüístico en el español andino peruano. Estudios pragmático-cognitivos*. Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante. (Dostupné též online
<http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4114/1/tesis_doctoral_gladys_merma.pdf>
- MORENO FERNÁNDEZ, Francisco (ed.) (1993): *La división dialectal del español de América*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- OLBERTZ, Hella (2005): „Dizque en el español andino ecuatoriano: conservador e innovador“. In OLBERTZ, Hella – MUYSKEN, Pieter (eds.): *Encuentros y conflictos: bilingüismo y contacto de lenguas*. Madrid / Frankfurt a. M.: Iberoamericana / Vervuert, 77–94.
- PALACIOS ALCAINE, Azucena (2005): *Aspectos teóricos y metodológicos del contacto de lenguas: el sistema pronominal del español en áreas de contacto con lenguas amerindias*. In NOLL, Volker – ZIMMERMANN, Klaus – NEUMANN-HOLZSCHUH, Ingrid: *El español en América. Aspectos teóricos, particularidades, contactos*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert, 63–92.
- PALACIOS ALCAINE, Azucena (2006): „Cambios inducidos por contacto en el español de la sierra ecuatoriana: la simplificación de los sistemas pronominales (procesos de neutralización y elisión)“. *Tópicos del Seminario*, 15, 197–229.

- PFÄNDER, Stefan (2009): *Gramática Mestiza. Con referencia al Castellano de Cochabamba*. La Paz: Instituto Boliviano de Lexicografía y otros Estudios Lingüísticos.
- POZZI-ESCOT, Inés (1973): *Apuntes sobre el castellano de Ayacucho*. Lima: Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Centro de Investigación de Lingüística Aplicada.
- RATAJ, Vlastimil (2005): *La influencia del quechua en el español andino*. Diplomová práce, Brno, Masarykova univerzita. (nevydáno)
- RATAJ, Vlastimil (2013): "La evidencialidad en el castellano andino". In ALCHAZIDU, Athena – STEHLÍK, Petr (eds.): *Setkání hispanistů / Encuentro de hispanistas: Brno 2012*. Brno: MuniPress, 97–117. (V tisku)
- SILVA-CORVALÁN, Carmen (2001): *Sociolingüística y pragmática del español*. Washington: Georgetown University Press.
- STARK, Donald S. (1970): *Aspectos gramaticales del español hablado por los niños de Ayacucho*. [Lima]: UNMSM.
- TORERO, Alfredo (2007): *El quechua y la historia social andina*. Lima: Fondo Editorial del Pedagógico San Marcos [1974¹].
- TORERO, Alfredo (1964): "Los dialectos quechuas". *Anales Científicos de la Universidad Agraria*, 2, 446–478.
- TOSCANO MATEUS, Humberto (1953): *El español en el Ecuador*. Madrid: Consejo superior de Investigaciones científicas. (*Revista de Filología Española*, suplemento 65.)
- WEINREICH, Uriel (1968): *Languages in Contact*. The Hague/Paris: Mouton. [1953¹]
- ZAMORA MUNNÉ, Juan C. – GUITART, Jorge M. (1988): *Dialectología hispanoamericana*. 2ª edición, revisada. Salamanca: Almar, [1982¹].

Gramatiky kečuánštiny a ajmarštiny

- CERRÓN-PALOMINO, Rodolfo (1987): *Lingüística quechua*. Cusco: CBC, GTZ.
- CERRÓN-PALOMINO, Rodolfo (2000): *Lingüística aimara*. Cuzco: CBC.
- CUSIHUAMÁN GUTIÉRREZ, Antonio (2001): *Gramática Quechua Cuzco Collao*. Cusco: CBC [1976¹].
- HARDMAN, Martha J., et al. (2001): *Aymara. Compendio de estructura fonológica [y] gramatical*. La Paz: ILCA [1974¹]. (Dostupné též online <<http://www.ilcanet.com/aymara.htm>>)
- PARKER, Gary John (1969): *Ayacucho quechua grammar and dictionary*. The Hague: Mouton.